

Davor Marijan
HRVATSKA U JUGOSLAVIJI 1980-ih
Lažna svijest i svjesna laž

DAVOR MARIJAN
HRVATSKA U JUGOSLAVIJI 1980-ih
Lažna svijest i svjesna laž

BIBLIOTEKA HRVATSKA POVJESNICA
Monografije i studije III/109

Nakladnik:

HRVATSKI INSTITUT ZA POVIJEST

Za nakladnika:

dr. sc. Miroslav Akmadža

Recenzenti:

dr. sc. Josip Mihaljević
prof. dr. sc. Ivica Miškulin

Lektura i korektura:

Gordana Malnar

Grafička priprema i tisak:

Sveučilišna tiskara, d.o.o.
Trg Republike Hrvatske 14, 10000 Zagreb

Naklada:

150 primjeraka

ISBN 978-953-8335-47-1

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu
Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem ??????????

Tiskano uz potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i mladih RH

Davor Marijan

HRVATSKA U
JUGOSLAVIJI 1980-ih
Lažna svijest i svjesna laž

HRVATSKI
institut za
POVIJEST

Zagreb, 2024.

SADRŽAJ

POLAZIŠTE	1
AVANGARDA I NJEZINA DRŽAVA.....	5
Diktatura proletarijata na samoupravni način.....	6
Demokracija samoupravnoga socijalizma	11
O metajeziku i pojmovniku samoupravnoga socijalizma	15
Moć i vlast.....	20
Avangarda i njezina država.....	24
Komunisti se „bore snagom svojih uvjerenja i argumenata”	27
Transmisije – paukova mreža Partije	37
Organizacija Partije	49
Titova predsmrtna ostavština – kolektivna rukovodstva i jednogodišnji mandati	55
Političko informiranje u SKJ	64
Kadrovske mreže Partije	67
Digresija o nacionalnom ključu u SRH.....	85
Digresija o slučaju Draže Markovića.....	88
Statutarne dvojbe	94
Brojevi, nacionalna prebrojavanja i statistike	99
Članovi Partije nemaju „nikakve privilegije ni poseban društveni položaj”	106
NEPRIJATELJ I OPOZICIJA.....	109
Neprijatelji samoupravnoga socijalizma	111
Neprijateljska emigracija.....	123
Digresija o tretmanu nepoćudnih.....	125
Prevenција kriznih stanja.....	133

NACIONALNO PITANJE	139
PARTIJA NA IDEJNOJ FRONTI.....	147
<i>Homo novus</i> kasnoga socijalizma	147
Idejna fronta nakon Titove smrti.....	163
Partija i svojeglavi intelektualac	167
Borba protiv stranih utjecaja.....	178
„Mi ne želimo idejno pluralistički, već idejno homogeni Savez komunista” – idejni plenumi 1983.	186
<i>Bijela knjiga</i> i Savjetovanje o idejnoj borbi u kulturi	194
Idejna fronta nakon 13. kongresa SKJ	208
Sedma sjednica CK SKJ – posljednji idejni plenum.....	210
Izdisaji idejne borbe	212
PARTIJA, MEDIJI I JAVNO MNIJENJE	215
Masovni mediji u osamdesetima.....	221
Mediji i „istina”	226
„Podmetanja, greške u koracima i iskoraci” – taktika „medijskih prodora”	228
Šesta sjednica CK SKJ.....	241
Mediji i javno mnijenje nakon 13. kongresa	248
SUSTAV I KRIZA.....	255
Zajednički interesi za smislenost samoupravljanja i Jugoslavije.....	255
Usuglašavanje zajedničkih interesa u Skupštini SFRJ	261
Dok samoupravljanje doista ne zaživi, „treba preživjeti”	275
Dugoročni program ekonomske stabilizacije.....	282
Kritička analiza političkoga sustava socijalističkoga samoupravljanja.....	288
Velika partijska rasprava 1984. – 1985.	298
Ustavne dvojbe i enigme	301
Pitanje položaja Srbije i „njezinih” pokrajina u Jugoslaviji.....	305
Ustavne promjene.....	320
Prema novom ustavu SFRJ.....	334
„ZUR na umoru”	336

GOSPODARSKA KRIZA	343
Tijek i temeljne značajke krize.....	346
Odgovor Partije na ekonomsku krizu: „Drug Tito je dobro rekao da za komuniste ne može biti bezizlazne situacije”	352
Neka hrvatska nesuglasja s Federacijom.....	360
„Stezanje remena” u mandatu Milke Planinc	366
Političke dvojbe oko aranžmana s MMF-om.....	372
Programirana inflacija Branka Mikulića	379
„Povratak” u tržišnu prošlost u mandatu Ante Markovića	385
MEĐUNARODNI POLOŽAJ SFRJ	393
Jugoslavija na međunarodnoj sceni.....	396
Pokret nesvrstanih zemalja	401
Sovjetski Savez, lager i druge komunističke zemlje.....	404
Amerika i zapadna Europa.....	416
Približavanje „na mala vrata” – odnosi s Državom Izraelom.....	428
Teroristi, borci za slobodu i „progresivne” snage	429
Silaz komunizma s „istorijske scene”	432
RIJEČ-DVIJE NA KRAJU	435
IZVORI I LITERATURA	441
Neobjavljeni izvori	441
Objavljeni izvori	441
KRATICE.....	459
KAZALO IMENA.....	463

POLAZIŠTE

Ovaj predgovor napisan je kad je knjiga koju držite u rukama bila završena. Knjiga je još jedan podsjetnik da je od zamisli do provedbe velik i često nepredvidiv put. Planirao sam napisati knjigu o političkoj povijesti Hrvatske u Jugoslaviji od 1980. do 1990., odnosno o hrvatskoj šutnji i njezinu kraju. Predviđao sam knjigu od nekoliko stotina, najviše 800 kartica teksta. Knjigu sam počeo pisati prije sedam, a sustavno prije više od pet godina. U to je vrijeme nostalgija u *mainstream* medijima u Hrvatskoj prema 80-ima bila poprilično jaka, a u vrijeme pisanja ovoga predgovora čini mi se još i veća. Tome se ne treba čuditi, veliki dio „javnih radnika” iz 90-ih i prvih desetljeća 21. stoljeća u tom je razdoblju proživio svoje formativne i bezbrižne godine, a to je, čini se, za većinu njih bilo i vrijeme u kojem su živjeli „punim plućima”, što je naprasno prekinuo rat koji je uslijedio 1990., odnosno 1991., ovisno o tumačenjima njegova početka. Ne manjka ni nekadašnjih „društveno-političkih radnika”, koji također neutemeljeno potenciraju desetljeće prije krvavoga rata u kojem se raspala Jugoslavija. Nostalgična slika koja se nameće preko medija malo toga ima sa slikom i životom s kojima se istraživač susreće u arhivskom gradivu ključnoga fonda za razumijevanje hrvatske povijesti u komunizmu – fonda Centralnoga komiteta Saveza komunista Hrvatske. U pitanju je iskrivljavanje prošlosti i nametanje političkih stajališta i osobnih sjećanja u boju za bolju prošlost bez premca u hrvatskoj suvremenosti. „Povijesni revizionizam” bez premca, rekli bi oni koji u znanosti zagovaraju uporabu te političke besmislice. Ostrašćeni boj vodi se i tvrdnjama o besprimjernoj „modernizaciji” i „emancipaciji” jugoslavenskoga komunizma, čiji je vrhunac bio upravo u 80-ima. S druge strane, postoji posve suprotno mišljenje koje i osamdesete tumači kao dio razdoblja totalitarizma u kojem nije postojalo ništa vrijedno spomena.¹ Taj je odnos zapravo aktualni okvir u kojem sam se pozabavio problematikom 80-ih. Napomenuo bih da se i ja tih godina sjećam s nostalgijom iako nisam pripadao populaciji čija je obitelj imala besplatan stan, posao, vikendicu i slične pogodnosti, kako je prije nekoliko godina jedan hrvatski glumac ironično opisao kritiziranje razdoblja komunizma.²

¹ O različitim percepcijama druge Jugoslavije u: Miroslav JOVANOVIĆ, „Tri Titove Jugoslavije: moćna, napredna i zločinačka. Tri tekstualna okvira historiografskih tumačenja istorije socijalističke Jugoslavije”, u: *Tito – viđenja i tumačenja. Zbornik radova*, Institut za noviju istoriju Srbije – Arhiv Jugoslavije, Beograd, 2011., 552-561.

² „Ne muči me nostalgija. To su bila stvarno mračna vremena. Ljudi su dobivali stanove besplatno, proširenja za drugo ili treće dijete, išli su na ljetovanja besplatno, imali besplatno zdravstvo... Danas je očito svima puno bolje. Demokracija je čudo, manjina izabire stranku ili koaliciju koja se nameće većini i sastavlja vladu kojom vladaju korporacije.” Ivana Čulić, „Ironični Leon Lučev: ‘To su bila mračna

U dosadašnjem istraživačkom radu 80-ih sam se u izvjesnoj mjeri doticao u monografijama o ulozi Jugoslavenske narodne armije u raspadu Jugoslavije iz 2008. i stvaranju hrvatske države iz 2017., kao i u nekoliko članaka objavljenih od 2015. do 2023., i iz kojih sam preuzeo poneku rečenicu, odlomak, pa i stranicu teksta.³ Već tada u dodiru s manjom količinom dokumenata nastalih prije 1990., bilo mi je jasno da je povijest druge Jugoslavije i Hrvatske u njoj ujedno i povijest Saveza komunista Jugoslavije i Hrvatske. I tada sam smatrao da se bez partijskoga gradiva ne može shvatiti odnos između vlasti i moći u Hrvatskoj (i Jugoslaviji), odnosno između proklamiranoga i stvarnoga, odnos koji je jedan politolog potkraj 80-ih utemeljeno nazvao složenom igrom „svjetlosti i sjenki”.⁴

U skladu s takvom procjenom, postavio sam si cilj istražiti osamdesete na temelju arhivskoga gradiva Saveza komunista u Hrvatskom državnom arhivu, odnosno fonda 1220, koji se službeno (iako ne baš sretno) naziva Centralni komitet Saveza komunista Hrvatske. Fond 1616 – Predsjedništvo Socijalističke Republike Hrvatske konzultirao sam iz pobude da utvrdim međusobni odnos dvaju rukovodećih organa Republike. Federalnu razinu ograničio sam ili držao na problematici koja je dolazila u „Kockicu” (zgradu CK SKH na Prisavlju, službeno zvanu Zgrada društveno-političkih organizacija SRH), koja je bila dostupna članovima partijskoga vrha, odnosno Predsjedništva CK SKH. Nema dvojbe da je sve relevantno što je iz Federacije slano Predsjedništvu SRH i Izvršnom vijeću redovito završavalo na sjednicama partijskoga vrha. Zbog toga je ova knjiga i prilog za povijest Saveza komunista u 80-ima, ali i uvod u raspad Jugoslavije. Ovo je ujedno i prva knjiga koja u hrvatskoj historiografiji tematizira ovo razdoblje, pa samim time i uvod u ovu problematiku.

Plan da po uzoru na svoju knjigu *Hrvatska u Jugoslaviji 1980-ih: Lažna svijest i svjetska laž* iz 2018. napravim relativno veći kontekst u smislu uvoda u glavnu temu rezultirao je s dvije knjige, s tim da nije isključena ni treća. „Glavna” tema postala je druga, a uvod prva knjiga, *Hrvatska u Jugoslaviji 1980-ih: Hrvatska šutnja i godine raspleta*. U prvoj, to jest ovoj knjizi pokušao sam dati kontekst za drugu i „glavnu” knjigu, *Hrvatska šutnja i godine raspleta: Hrvatska u Jugoslaviji 1980-ih*. Obje knjige pisao sam paralelno i trudio

vremena, stanovi su se dijelili besplatno”, Tportal.hr (Zagreb), 27. 3. 2015., pristup ostvaren 28. 10. 2023., <https://www.tportal.hr/magazin/clanak/to-su-bila-mracna-vremena-stanovi-su-se-dijelili-besplatno-20150325>.

³ Davor MARIJAN, *Slom Titove armije: JNA i raspad Jugoslavije 1987.-1992.*, Golden marketing - Tehnička knjiga – Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2008.; ISTI, „Jugoslavenska narodna armija i vjerske zajednice – prilog istraživanju”, *Croatia Christiana periodica* 39 (2015.), br. 76: 180-183; ISTI, „Događanja naroda’ u Kninu 1989. godine – slom jugoslavenske ustavne konstrukcije u Hrvatskoj”, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 58 (2016.): 439-440; ISTI, *Hrvatska 1989.-1992.: radanje države*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2017.; ISTI, „Cvijeće zla’ – Bijela knjiga Saveza komunista Hrvatske”, *Časopis za suvremenu povijest* 53 (2021.), br. 1: 7-42; ISTI, „Gradanska desnica 1984.-1989. – prilog istraživanju tipologije unutarnjih neprijatelja socijalističke Jugoslavije”, *Hercegovina* (2022.), br. 8: 253-284; ISTI, „Ustaške demonstracije’ u Splitu na Badnju noć 1984. godine”, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 64 (2022.): 323-346; ISTI, „Kraj ‘idile’ – avangarda i nezadovoljna radnička klasa 1980-ih”, *Hercegovina* (2023.), br. 9: 307-337.

⁴ Vladimir GOATI, *Politička anatomija jugoslovenskog društva*, Naprijed, Zagreb, 1989., 11.

se da u što većoj mjeri budu zaokružene i neovisne jedna o drugoj. Pritom sam vodio računa da druga ima prioritet, pa neka poglavlja, poput medija, nisu zaokružena i „izvedena” do sloma socijalizma, nego do trenutka kad su postala ključno sredstvo u pohodu Slobodana Miloševića na vrh Jugoslavije. Podnaslov *Lažna svijest i svjesna laž* odabrao sam zbog raširene prakse samozavaravanja koje se na proširenoj sjednici Predsjedništva CK SKJ 15. rujna 1983. dotaknuo jedan član u formi pitanja: „je li istina da je raskorak između riječi i djela među komunistima veći nego što je ikad bio u istoriji SKJ.”⁵ To bih pitanje povezo s komentarom o korisnim budalama ili idiotima koji su bili nužni boljševicima u jurišu na vlast, a koji se pripisuje Vladimiru Iljiču Lenjinu. U toj „misiji” laž je bila iznimno učinkovito oružje koje je, čini mi se, postalo obrazac i međusobnoga komuniciranja i ponašanja unutar Partije.

Radeći na knjizi (odnosno knjigama) i članku o nastanku koncepcije općenarodne obrane i društvene samozaštite za jubilarni broj *Časopisa za suvremenu povijest*, napravio sam uvid i u dijelove gradiva SKH od 1968. do 1979.⁶ Drugi povod za istraživanje ranijih godina motiviran je činjenicom da su partijske i državne, odnosno republičko-pokrajinske garniture ustoličene na partijskim kongresima i konferencijama održanima 1978. Dio gradiva CK SKH pregledao sam prije petnaest do dvadeset godina. Dio je u međuvremenu presložen. To se uglavnom odnosi na gradivo vođeno u predmetnoj seriji Općenarodna obrana i društvena samozaštita, koje je u međuvremenu podijeljeno na gradivo Komiteta za ONO i DSZ SRH i Komisije za ONO i DSZ CK SKH. Za većinu tih dokumenata pronašao sam novu signaturu ili arhivsku kutiju. Kada to nisam uspio, naznačeno je da se radi o uvidu s početka stoljeća. U manjoj mjeri konzultirao sam i arhivske fondove partijskih transmisija: Socijalističkoga saveza radnog naroda Hrvatske i Saveza udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata Hrvatske. Istraživanje su otežali epidemija koronavirusa i dva zemljotresa, koja su ostavila veliki trag i na zgradi Hrvatskoga državnog arhiva, kao i na istraživačkim sesijama. Istraživanje sam dobrim dijelom financirao osobno, uz simboličnu potporu Hrvatske zaklade za znanost, institucije u kojoj, bar iz moje istraživačke perspektive, ne razumiju što je historiografija.

Rukopis je strukturiran po načelu da u što je moguće većoj mjeri zadovolji tematski i kronološki pristup. Kronološki pristup bitan je zbog kontekstnoga smisla, a tematski zbog preglednosti problematike. Zbog toga zahtjeva neka su poglavlja specifičnija od drugih, a nužna preklapanja nastojao sam svesti na minimum. To u prvom dijelu vrijedi za dio o političkom stanju: tu sam zbog konteksta tek dotaknuo neka zbivanja koja su temeljitije obrađena u poglavljima o ekonomskoj krizi i idejnoj borbi.

Na kraju metodološka napomena. Partijski čelnik SKH Stanko Stojčević na sastanku 26. siječnja 1989. s predsjednicima i sekretarima nižih partijskih razina naglasio je da

⁵ Hrvatska, Hrvatski državni arhiv, fond 1220, Centralni komitet Saveza komunista Hrvatske (dalje: HR-HDA-1220), povjerljiva D – dokumentacija (dalje: D-SP) br. 3720: Uvodno izlaganje Nikole Stojanovića na 46. proširenoj sednici PCKSKJ od 15. 9. 1983., 49-50.

⁶ Davor MARIJAN, „Koncepcija općenarodne obrane i društvene samozaštite – militarizam samoupravnog socijalizma”, *Časopis za suvremenu povijest* 53 (2021.), br. 3: 953-987.

se „Partija podrazumijeva pod rukovodstvom, a ne pod članstvom”.⁷ To je iz dokumenata očito, pojam Partija zbog prirode moći primjerenije odražava stvarno stanje raspodjele moći u Jugoslaviji.⁸ Pod tim se, naravno, razumijeva onaj manji dio Saveza komunista koji je držao sve poluge vlasti, odnosno Predsjedništvo CK SK i utjecajni pojedinci. No pojam Partija koristim kao istoznačnicu za rukovodstva, ali i u zamjenskom smislu za SKJ i njegove organizacijske sastavnice (saveze komunista republika, pokrajina i Organizaciju SKJ u Jugoslavenskoj narodnoj armiji). Pod partijskim rukovodstvom ili vrhom podrazumijevam izričito predsjedništva centralnih komiteta SKJ i republika te pokrajinskih komiteta. Pod Federacijom ili Državom podrazumijevam Jugoslaviju, a pod Republikom neku od republika – iz konteksta ne bi trebao bio problem zaključiti koju konkretno. Isto vrijedi i za pojam Pokrajina. Republičko-„nacionalne” pojmove Hrvati, Srbi i slično koristim zamjenski za republike, ali i za nacije, što se iz konteksta može lako zaključiti. Možda i najveći problem bio je metajezik Partije: gdje god sam mogao, nastojao sam ga „prevesti”, no često sam ga morao ostaviti, posebice u nekim citatima koji dijelom i gube smisao ako se sažmu na kratku i razumljivu formulaciju.

Niz osoba iz zgrade Hrvatskoga državnog arhiva u Zagrebu učinio je rad na ovoj knjizi lakšim i svima njima sam neizmerno zahvalan. Ravnatelj Arhiva Dinko Čutura svojom je susretljivošću iznimno utjecao na moje financije, pa sam s njima imao maksimalan učinak. Marijana Jukić uvijek je bila spremna pomoći oko dostupnosti gradiva, riječju i konkretnim činom. Isto mogu reći i za Amira Obhodaša i Matu Rupića, uz bonus ugodnih čavrljanja nakon istraživačkih sesija. Općenito, za djelatnike Hrvatskoga državnog arhiva imam samo riječi hvale. Kolegama Ivici Miškulinu i Vladimiru Geigeru te odvjetniku Siniši Pavloviću zahvaljujem za ustupanje dijela gradiva, što mi je bitno olakšalo posao.

U Velikoj Gorici u prosincu 2023.

⁷ HR-HDA-1220, D-P-4604: Magnetofonski zapisnik sa sastanka sa predsjednicima i sekretarima predsjedništava MOK SKH i GK SKH, održanog 26. 1. 1989., III/1.

⁸ Vladimir GOATI, *SKJ, kriza, demokratija*, CEKADE, Zagreb, 1986., 8-9.